

PRZEGLĄDY BADAŃ

ROMUALD WOJNA

PIĘCDZIESIĘCIOLECIE UTWORZENIA ZWIĄZKU RADZIECKIEGO

(PRZEGLĄD PRAC HISTORYKÓW RADZIECKICH)¹

Znamienna i uroczysta rocznica pięćdziesięciolecia utworzenia ZSRR wywołała — co jest najzupełniej zrozumiałe — wielkie ożywienie wśród historyków radzieckich. Tego rodzaju uroczystości często dawały okazję do zaprezentowania najnowszego dorobku badaczy. W 1957 r., gdy nadeszła czterdziesta rocznica wybuchu rewolucji październikowej, na rynku historycznym znalazła się większa ilość zbiorów dokumentów. Po dziś dzień — mimo wszelakich zastrzeżeń — owa akcja może być wzorem dobrze pomyślanej inicjatywy naukowej. W dziesięć lat później, w 1967 r., badacze radzieccy wystąpili przede wszytkim z licznymi monografiami poświęconymi zagadnieniom Października. Wówczas to — przypomnijmy — rozpoczęto publikację fundamentalnego dzieła akademika Izaaka Minca², ukazało się zbiorowe opracowanie dziejów powstania zbrojnego w Piotrogradzie i Moskwie, rozszerzone drugie wydanie zbiorowej syntezy rewolucji³, liczne monograficzne ujęcia dziejów przewrotu socjalistycznego w poszczególnych rejonach państwa rosyjskiego⁴, wydano także pewną ilość zbiorów dokumentów, choć publikacja tych ostatnich nie miała nawet w przybliżeniu takiego rozmachu jak w 1957 r. Naturalnie przytoczone tu tytuły są tylko częścią ogromnego dorobku ówczesnej akcji, która przyniosła też prace poświęcone tematом szczegółowym⁵.

¹ W artykule wyzyskano — z drobnymi wyjątkami — wyłącznie prace publikowane w języku rosyjskim.

² I. I. Minc, *Istorija Wielikogo Oktjabria w trioch tomach*. Moskwa, t. 1 *Swierżenie samoderżawija*, 1967; t. 2 *Swierżenije Wriemiennogo Prawitielstwa. Ustanowlenie diktatury proletariata*, 1968, t. 3 *Triumfalnoje szestwije Sowietskoj własti*, 1973.

³ *Oktiabr'skoje woorużonnoje wosstanie, siemnadcatyj god w Pietrogradie w dwuch knigach*, kn. 1—2. Leningrad 1967; *Oktiabr' w Moskwie*. Moskwa 1967; *Istorija Wielikoj Oktjabr'skoj Socjalistycznej Riewolucyi*. Moskwa 1967.

⁴ Np. N. Lisowski, *1917 god na Urale*. Czelabinsk 1967; G. A. Trukan, *Oktiabr' w Centralnoj Rossii*. Moskwa 1967; *Oktiabr' w Powołżje*, Saratow 1967; I. M. Ionienko, I. Tagirow, *Oktiabr' w Kazani*. Kazań 1967; Ch. Sz. Inojatow, *Pobieda Sowietskoj własti w Uzbekistanie*. Taszkient 1967; *Pobieda Sowietskoj własti w Biełorusii*. Minsk 1967; *Pobieda Sowietskoj własti na Ukrainie*. Moskwa 1967; *Bor'ba za Sowietskiju włast' w Pribaltikie*. Moskwa 1967; *Pobieda Sowietskoj własti w Sriedniej Azii i Kazachstanie*. Taszkient 1967; W. Cz. Oczur, *Wielikij Oktiabr' i Tuwa*. Kyzyl 1967.

⁵ Np. *Istorija międunarodnych odnoszenij i uniesznej politiki SSSR 1917—1967 gg. w trioch tomach*, t. 1, 1917—1939 gg. Moskwa 1967; A. I. Nazarow, *Oktiabr' i kniga sozdanije sowietskich izdatielstw i formirowanije massowogo czitatiela 1917—1923*. Moskwa 1968; *Oktiabr' i profsojuzy*. Moskwa 1967.

Jubileusz pięćdziesięciolecia ZSRR stał się ponownie okazją do szerokiej akcji wydawniczej. Trudno zresztą ocenić w pełni jej rozmach i walory, nie wszystkie bowiem niestety pozycje docierają do Polski, poza tym sporą ich ilość wydaje się w różnych językach narodów ZSRR. Zatem, choć cenniejsze z nich mają równoległe wydanie rosyjskie, to jednak obie przyczyny znacznie utrudniają ich przyswojenie w Polsce. W niniejszym przeglądzie wykorzystano więc w zasadzie — jak zaznaczono na wstępie — prace publikowane w języku rosyjskim.

Choć data jubileuszu przypadała na koniec 1972 r., przygotowania do niego rozpoczęto stosunkowo wcześnie. W lipcu 1971 r., podczas obrad XXIV Zjazdu KPZR mówiono o znaczeniu utworzenia ZSRR dla narodów radzieckich⁶. Oficjalnie jednak akcja przygotowań rozpoczęła się w lutym 1972 r. wraz z odnośną uchwałą KC partii⁷. Faktycznie już w 1971 r. ukazała się pierwsza pozycja poświęcona jubileuszowi, broszura Walerego Szapki⁸, ponadto wydano kilka prac w republikach związkowych. Podobny charakter ma też inna broszura, pióra znanego działacza KPZR, Anastazego Mikojana, w pierwotnej wersji opublikowana w piśmie „Družba narodow”⁹.

W akcji jubileuszowej nie zabrakło historyków radzieckich. W Taszkencie np. odbyła się konferencja naukowa badaczy z Azji Środkowej i Kazachstanu, w Kiszyniowie 28 września 1972 r. zebrał się nie tylko naukowcy, ale i dość liczna rzesza osób spoza grona historyków, zajmujących się działalnością ideologiczną, a więc zainteresowanych również w głębokim opracowaniu dziejów państwa socjalistycznego¹⁰.

Nader interesująca okazała się inicjatywa pisma „Istorija SSSR”, które wśród pracowników Wydziału Zagadnień Ogólnych Historii Narodów ZSRR Instytutu Historii ZSRR AN ZSRR rozesłało ankietę z pytaniami m.in. o najlepiej i najślabiej opracowane problemy historii narodów Związku Radzieckiego¹¹. Sporą liczbę publikacji, odczytów, konferencji i innych imprez z okazji pięćdziesięciolecia ZSRR przygotowały wyższe uczelnie i instytuty historii przy komitetach centralnych partii komunistycznych w republikach związkowych, m.in. w Gruzji¹².

⁶ M.in. w referacie sprawozdawczym wygłoszonym przez sekretarza generalnego KPZR, Leonida Breżniewa (*Matieriały XXIV sjezda KPSS*. Moskwa 1971, s. 76).

⁷ O podgotówce k 50-letiju obrazowanija Sojuza Sowietских Socyjalistycznych Rjespublik. *Postanowlenije CK KPSS ot 21 fiewrala 1972 goda*. „Kommunist” 1972, nr 3.

⁸ W. M. Szapko, *Sojuza połwieka (K 50-letiju obrazowanija SSSR)*. Moskwa 1971 (wydana w serii Stranicy istorii Sowietsoj Rodiny).

⁹ A. Mikojan, *Sowietскому Sojuzu piat’desiat let*. Moskwa 1972; tegoż, *Sowietскому Sojuzu — piat’desiat let*, „Družba narodow” 1972, nr 1, s. 3—17. Głos zabrał też — nieco później — Mikołaj Podgorny, publikując artykuł *50-letije Sojuza SSR — jedynogo mnogonacyonalnogo gosudarstwa* („Kommunist” Moskwa 1972, nr 8, s. 6—20). Częściowego przeglądu historycznej prasy radzieckiej w okresie akcji jubileuszowej dokonał A. Achmatowicz w artykule *Radzieckie czasopisma historyczne o 50-leciu ZSRR* („Z pola walki” 1972, nr 4, s. 242—249).

¹⁰ M. F. Anderson, *Jubilejnaja konfieriencyja uczonych Sriedniej Azii i Kazachstana*. „Woprosy istorii KPSS” 1972, nr 12, s. 136—139; P. K. Isak, A. G. Morar’, *Tieoreticzeskaja konfieriencyja ideologiczeskogo aktiwa Mołdawii*. „Woprosy istorii KPSS” 1972, s. 139—141.

¹¹ *Istoriki sowietских riespublik — nawstriezczu 50-letniemu jubileju obrazowanija SSSR*. „Istorija SSSR” 1972, nr 6, s. 22—41.

¹² W. Ja. Klimuszew, *Kafiedry istorii KPSS wuzow — k 50-letiju obrazowanija SSSR*. „Woprosy istorii KPSS” 1972, nr 9, s. 152—156; S. S. Mosidze, *Institut*

Uroczystości związane z jubileuszem zakończyło wspólne posiedzenie KC KPZR, Rady Najwyższej ZSRR i Rady Najwyższej RFSRR, które się odbyło w dniach 21—22 grudnia 1972 r. w Moskwie na Kremlu, uczestniczyli w nim zaś liczni goście zagraniczni (m.in. delegacja polska z I sekretarzem KC PZPR, Edwardem Gierkiem)¹³. Wygłoszone 21 grudnia obszernie przemówienie Leonida Breżniewa zawierało liczne elementy syntezy i oceny półwiecza historii państwa radzieckiego¹⁴.

Dla badacza zajmującego się dziejami jakiegoś państwa zawsze szczególnie interesujące i pomocne są zbiory dokumentów, danych statystycznych, kroniki itd. Pod tym względem akcja nie przyniosła — jeśli można się zorientować — zbyt wiele pozycji. Przede wszystkim wymienić tu trzeba zbiór dokumentów wydanych pod firmą Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR, Instytutu Historii ZSRR AN ZSRR i Głównego Urzędu Archiwalnego przy Radzie Ministrów ZSRR¹⁵. Zbiór ogarnia okres od 1917 r. po 1924 r., tj. od momentu utworzenia radzieckiego państwa rosyjskiego po pierwszą konstytucję ZSRR. Na 216 opublikowanych w nim dokumentów tylko 26 jest zupełnie nowych, około 50 stanowi przedruk z ówczesnej prasy, reszta zaś była już wydawana uprzednio w rozmaitych zbiorach drukowanych.

Wymieniona wyżej cecha: wykorzystania już drukowanych dokumentów jako trzonu nowych publikacji, stanowiła w pozycjach jubileuszowych rys charakterystyczny¹⁶. Znacznie więcej nowych dokumentów wydano w zbiorach poświęconych poszczególnym republikom (Ukrainie, Kazachstanowi i republikom zakaukaskim)¹⁷.

Znaczną wartość użytkową mają prace poświęcone badaniom historycznym w ZSRR¹⁸ oraz bibliografie problemu utworzenia państwa radzieckiego, niestety,

istorii partii pri CK KP Gruzii — k 50-letiju obrazowanija SSSR. „Woprosy istorii KPSS” 1972, nr 11, s. 156—157.

¹³ *50 let obrazowanija Sojuza Sowietskich Sotsyalistycznych Riespublik. Sowietskije torżestwiennoe zasiedanije Centralnogo Komiteta KPSS, Wierchowno-go Sowietu SSSR, Wierchowno-go Sowietu RSFSR 21—22 diekabria 1972 g. Stienograficzeskij otczot. Moskwa 1973.*

¹⁴ *O piatidiesiatiletii Sojuza Sowietskich Sotsyalistycznych Riespublik. Stienograficzeskij otczot, s. 11—70 (szczególnie interesujące z punktu widzenia bezpośredniej oceny dziejów są dwie pierwsze części referatu, s. 12—34).*

¹⁵ *Obrazowanije Sojuza Sowietskich Sotsyalistycznych Riespublik. (Sbornik dokumentow). Moskwa 1972.*

¹⁶ Np. w zbiorze *Obrazowanije i razwitiije SSSR kak sojuznogo gosudarstwa. Sbornik zakonodatielnych i drugich normatiwnych aktow* (Moskwa 1972) nie ma ani jednego dokumentu nie opublikowanego wcześniej, co zresztą poniekąd jest usprawiedliwione w tak pomyślanej pozycji, zbiór zaś *Sowietskije sodruzestwo narodow (objedinitielnoje dwizenije i obrazowanije SSSR). Sbornik dokumentow 1917—1922* (Moskwa 1972) na 227 dokumentów drukuje 67 nowych. Podobnie w pozycji *Obrazowanije i razwitiije Sojuza Sowietskich Sotsyalistycznych Riespublik (w dokumentach)*. Moskwa 1973.

¹⁷ *Kommunističeskaja Partija — wdochnowitiel i organizator objedinitielnogo dwizenija ukraińskiego naroda za obrazowanije SSSR. Sbornik dokumentow i materiatow (izdanije wtoroje dopolniennoje)*. Kijew 1972; *W bratskom jedinstwie narodow SSSR. Gosudarstwiennoje stroitelstwo Sowietskogo Kazachstana. Dokumenty i materiaty 1920—1937 gg.* Ałma-Ata 1972; *Za obrazowanije Sojuza Sowietskich Sotsyalistycznych Riespublik. Bolszewiki wo glawie bor’by trudiaszczichsia Zakawkazja za sozdanije SSSR. Dokumenty i materiaty*. Tbilisi 1972.

¹⁸ *50 let Sowietskij istoričeskoj nauki. Chronika naucznojj żyzni*. Moskwa 1971; *Istoričeskaja nauka w Sibiri za 50 let. Osnownyje problemy istorii Sowietskij Sibiri*. Nowosibirsk 1972.

raczej krótkie, lecz cenne jako początek, pierwszy krok wiodący ku opracowaniu wielkiej bibliografii naukowej¹⁹.

W akcji jubileuszowej nie zabrakło również pozycji typu podręcznikowego, wszakże wszystkie one są właściwie kolejnymi wydaniami. Dotyczy to zarówno krótkiej historii ZSRR, jak i zarysu dziejów statystyki radzieckiej i dwutomowej monografii radzieckich form narodowopaństwowych²⁰.

Wspomnieć też wypada o pozycjach, które nie są dziełami historycznymi, lecz stanowią ważne narzędzie w warsztacie historyka. Są to: Atlas obrazujący utworzenie i rozwój ZSRR, jubileuszowy rocznik statystyczny za lata 1922—1972 oraz kompendium zawierające informacje encyklopedyczne dotyczące zarówno ZSRR jako państwa jednolitego jak też poszczególnych republik związkowych²¹.

Zasygnalizowane wyżej pozycje są oczywista tylko częścią — i to mniejszą — dzieł historycznych, które opublikowano w ZSRR dla uczczenia wielkiej rocznicy. Można tu wyróżnić kilka wyraźnie zarysowanych kompleksów tematycznych: 1) utworzenie państwa radzieckiego, 2) utworzenie państwa radzieckiego a poszczególne republiki związkowe, 3) rozwiązanie kwestii narodowej w ZSRR, 4) międzynarodowe znaczenie utworzenia wielonarodowego państwa radzieckiego, 5) powstanie ZSRR a rozwój poszczególnych dziedzin życia społecznego, 6) rola KPZR i Lenina w utworzeniu i rozwoju ZSRR, 7) utworzenie ZSRR a siły zbrojne państwa radzieckiego.

Problemowi utworzenia Związku Radzieckiego poświęcono kilka prac. Pomiędzy tu wypadnie broszury typu wspomnianej książeczki Szapki lub też Czuga-jewa²². Natomiast odnotować trzeba trzy ambitniejsze dzieła, ujmujące wymienione zagadnienie z różnych punktów widzenia, a mianowicie prace Iwana Cameriana, Zofii Jakubowskiej, Dawida Złatopolskiego i Olega Czistiakowa²³. Ostatnie z wymienionych jest najkompletniejsze chronologicznie, gdyż uwzględnia całe dzieje państwa radzieckiego od 1917 r. aż do XXIV Zjazdu KPZR. Proces powstania i rozwoju ZSRR autorzy obrazują pod kątem widzenia struktury państwowej. Książka koresponduje nader blisko z innym dziełem, które — w formie pracy podręcznikowej — rozpatruje identyczne problemy²⁴. Z pewnością owocem

¹⁹ *Obrazowanije SSSR (Kratkij spisok knig na russkom jazykie za 1922—1972 gg.)*. „Istorija SSSR” 1972, nr 6, s. 177—179; Je. A. Zajcewa, *Obrazowanije SSSR (obzor dokumentalnych publikacij)*. „Istorija SSRR” 1972, nr 3, s. 126—132 (uwagę poświęcono głównie publikacjom terenowym). Tu również można by zaliczyć artykuł Ju. S. Kukuszina (*Problemy izuczenija istorii sozdanija Sojuza SSR*. „Istorija SSRR” 1972, nr 6, s. 11—21), przede wszystkim jednak podręcznik N. W. Jakimowej i R. G. Ruzakowej, *W jedinój siemje (K 50-letiju obrazowanija SSSR)*. Bibliograficeskoje posobieje. Moskwa 1971.

²⁰ *Kratkaja istorija SSSR. W dwuch czastjach 1917—1970 gg.*, cz. 1—2. Moskwa 1972; *Sowietkaja statistika za powieka 1917—1967 gg.* Moskwa 1972; *Istorija nacjonalno-gosudarstwiennogo stroitelstwa w SSSR*. Moskwa, t. 1 (1917—1936 gg.), t. 2, (1937—1972 gg.). Moskwa 1972.

²¹ *Atlas. Obrazowanije i razwitije Sojuza SSR*. Moskwa 1972; *Narodnoje chozajstwo SSSR 1922—1972 gg. Jubilejnyj statističeskij jeżegodnik*. Moskwa 1972; *Sojuz rawnych. Sprawocznik 1922—1972*. Moskwa 1972.

²² D. A. Czuga-jew, *Obrazowanije SSSR* (seria: Nowoje w żyzni, naukie, tiechnie, Sierija „Istorija”). Moskwa 1972.

²³ I. P. Camierian, *Tieoreticeskije problemy obrazowanija i razwitija sowiet-skogo mnogonacjonalnogo gosudarstwa*. Moskwa 1973; S. I. Jakubowskaja, *Razwitije SSSR kak sojuznogo gosudarstwa 1922—1936 gg.* Moskwa 1972; D. L. Złatopolski, O. I. Czistiakow, *Obrazowanije Sojuza SSR*. Moskwa 1972.

²⁴ *Istorija nacjonalno-gosudarstwiennogo stroitelstwa w SSSR*.

akcji jubileuszowej będzie znacznie lepsze rozeznanie niż dotychczas w kwestii utworzenia ZSRR, a także doskonalenia się go jako państwa wielonarodowego. Ową problematykę drażą liczne prace i artykuły historyków radzieckich²⁵.

Szczególnie dużo książek poświęcono zagadnieniu państwowości radzieckiej w poszczególnych republikach związkowych. Wymieniona tematyka przeplata się w nich bardzo często z kwestią roli partii komunistycznej w dziele zjednoczenia państwa. Są tam więc dzieła poświęcone Mołdawii, Ukrainie, Kazachstanowi, Azerbejdżanowi, Kirgizji, republikom środkowoazjatyckim i kaukaskim²⁶. Wydaje się, że najcenniejszymi partiami tych dzieł są fragmenty traktujące o stosunku do zjednoczenia w samych republikach, rozbieżności, wahania, walka z narodowcami itd. Autorzy wyciągnęli na światło dzienne wiele dokumentów z archiwów lokalnych, stenogramy posiedzeń zjazdów rad, organizacji partyjnych, uchwały komitetów centralnych narodowych partii komunistycznych itp. Nie brakowało też innych spraw, np. obrazowano ruch agrarny i przemiany na wsi środkowoazjatyckiej²⁷.

Bardzo dużo prac poświęcono kwestii rozwiązania sprawy narodowej w ZSRR. Poruszają one szeroki krąg zagadnień, w tym również teoretycznych, a wyszły one

---

²⁵ Por. np. W. A. Baranczkow, W. A. Maslennikow, *Obrazowanie SSSR i rozwitije sowieckoj formy socjalistycznego gosudarstwa* (Moskwa 1972); N. W. Kamienskaja, *Obrazowanie Sojuza Sowietkich Socjalistycznych Riespublik* (Minsk 1972); A. Lichołat, D. Czugajew, *Wielikoje jedynienie (Obrazowanie SSSR)* (Moskwa 1972); *Problemy gosudarstwiennogo stroitelstwa w pierwyje gody sowieckoj własti. Sbornik statiej* („Trudy Instituta istorii AN SSSR, Leningradskoje otdielenije, wyp. 14. Leningrad 1973); *Stroitelstwo Sowietckogo gosudarstwa. Sbornik statiej. K 70-letiju doktora istoriczeskich nauk, prof. E. B. Gienkinnoj* (Moskwa 1972); E. W. Tadewosian, *Gosudarstwiennyje formy rieszenija nacyonalnogo wo-prosa w SSSR* (Moskwa 1972).

²⁶ Republiki kaukaskie: I. I. Tamrazowa, *Diejatielnost' kommunisticzeskich organizacij po intiernacyonalnomu spłoczeniju narodow Zakawkazja (1921—1928 gg.)*. Jeriewan 1972; republiki środkowoazjatyckie: Ch. Tursunow, *Nacyonalnaja politika kommunisticzeskoj partii w Turkiestanie (1917—1924 gg.)*. Taszkient 1971; K. A. Gafurowa, *Bor'ba za intiernacyonalnoje spłoczenije trudiaszczichsia Sriedniej Azii i Kazachstana w pierwyje gody Sowietckoj własti (1917—1924)*. Moskwa 1972; Azerbejdżan: A. Sz. Milman, *Azierbajdzanskaja SSR — suwieriennoje gosudarstwo w sostawie SSSR*. Baku 1971; D. B. Gulijew, *Pod znameniem leninskoj nacyonalnoj politiki. Osuszczestwlenie kommunisticzeskoj partijej leninskoj nacyonalnoj politiki w Azierbajdzanie w 1920—1925 gg.* Baku 1972; Kazachstan: *Družboj wielikoj silny. Istoriceskij opyt KPSS po organizaciji bratskoj wzaimopomoszczi i sotrudnicestwa narodow Sowietckogo Sojuza w politiczeskom, ekonomiceskom i kulturnom razwitii Kazachskoj SSR*. Alma-Ata 1972; *Kazachstan w nieruszymom sojuzie bratskich riespublik*. Alma-Ata 1972; M. M. Sużykow, *Obrazowanie SSSR i socyalnyj progriess kazachskogo naroda*. Alma-Ata 1972; Białoruś: *Biełorussija w Sojuzie Sowietckich Riespublik k 50-letiju obrazowanija SSSR*. Minsk 1972; M. Je. Szklar, *Biełorusskaja SSR — odna iz ucrieditielnic Sojuza SSR*. Minsk 1972; Kirgizja: *Kirgizstan w bratskoj siemje narodow*. Frunze 1972; D. M. Małabajew, *Obrazowanie SSSR i rozwitije nacyonalnoj gosudarstwiennosti kirgizskogo naroda*. Frunze 1972. T. U. Usubalijew, *Leninizm — wielikij istocznik družby i bratstwa narodow*. Moskwa 1972; Mołdawia: S. Ja. Aftienik, *Leninskaja nacyonalnaja politika Kommunisticzeskoj partii i obrazowanie Sowietckoj gosudarstwiennosti mołdawskogo naroda*. Kiszyniow 1972; K. Iljaszenko, *W siemje jedinnoj*. Kiszyniow 1972; *Rawnaja sriedi rawnych. Sbornik statiej po istorii socjalistycznego i kommunistycznego stroitelstwa w Mołdawii*. Kiszyniow 1972; Ukraina: B. M. Babij, *Sojuz RSR j rol Ukrajiny w joho utworenni*. Kyjiv 1972.

²⁷ Gafurowa, op. cit., s. 142—143.

spod pióra historyków w różnych republikach, nie tylko moskiewskich²⁸. Tu też zaliczyć trzeba trzy pozycje wydane w ramach wielkiej serii jubileuszowej przez Akademię Nauk ZSRR²⁹. Ponieważ kwestia narodowa ma dla okresu radzieckiego znaczenie kluczowe, przeto wydaje się, że będzie celowe poświęcić jej więcej miejsca niż innym.

Powyższa kwestia występuje prawie w każdym dziele dotyczącym utworzenia ZSRR. Niemniej jednak głębsze, bardziej rozbudowane rozważania spotkać można tylko w kilku. Na nich też skupimy głównie uwagę.

Autorzy rozpoczynają rozważania prawie zawsze od zreferowania kwestii narodowej w dziełach i koncepcjach Marksa, Engelsa i Lenina³⁰. Analiza teoretyczna — jakkolwiek celowa — nie zawiera specjalnie interesujących, nowych ustaleń. Natomiast w sposób ciekawy — i kładąc na to duży nacisk — wiąże jeden z autorów (Azizian) kwestię narodową z zadaniami rewolucji: jest to współzależność bezpośrednia. W okresie rewolucji demokratycznej kwestia narodowa winna być podporządkowana światowym interesom rewolucji (walka z resztkami feudalizmu — hasła zniesienia ucisku narodowego i prawa narodów do tworzenia własnego państwa, czyli prawo narodów do samookreślenia), w okresie rewolucji socjalistycznej jest w istocie jej częścią integralną. W tym czasie, gdy hasła rewolucji demokratycznej w zasadzie wcielono już w życie, prawo narodów do samookreślenia nabiera nowej treści: przekształca się w dążenie do jednoczenia w większe, wielonarodowościowe organizmy państwowe. Stąd w taktyce partii komunistycznej pojawiają się dwa momenty: a) poparcie każdej walki narodowo-wyzwoleńczej ludów uciskanych i b) walka z nacjonalizmem w imię internacjonalizmu. W warunkach państwa radzieckiego internacjonalizm wyraża się w umiejętności najlepszego, najbardziej celowego podporządkowania interesów jednego

²⁸ Dla przykładu wymienić można: N. Bobodżanow, *SSSR — Sojuz równoprawnych rzespublik*. Duszanbe 1971; T. Ju. Burmistrowa, *Sowietskij Sojuz — wopłoszczenije lenińskich idiej internacjonalnogo sotrudniczestwa narodow*. Leningrad 1972; A. P. Chorszawin, *XXIV sjezd KPSS o razwitiu nacjonalnych otnoszenij w SSSR (K 50-letiju obrazowanija SSSR)*. Omsk 1972; I. I. Groszew, *Obrazowanije i razwitiije SSSR — torżestwo lenińskoj nacjonalnoj politiki*. Moskwa 1972; *Dorogami družby, 1922—1972. Sbornik*. Moskwa 1972; M. I. Kuliczenko, *Nacjonalnyje otnoszenija w SSSR i tiendicenci ich razwitiija*. Moskwa 1972; W. I. Lenin — *natchniennyyk družby narodiw SRSR*. Kyjiw 1972; B. W. Łunin, *U istokow wielikoj družby*. Taszkient 1972; W. Je. Małanczuk, *Istoriczeskij opyt KPSS po rieszeniju nacjonalnogo woprosa i razwitiuju nacjonalnych otnoszenij w SSSR*. Moskwa 1972; L. W. Mietielica, *Razrieszenije nacjonalnogo woprosa w SSSR — wieliczajszeje zawojewanije socjalizma*. Moskwa 1972; *Mnogonacjonalnoje Sowiet-skoje gosudarstwo*. Moskwa 1972; *Obrazowanije SSSR — torżestwo lenińskoj nacjonalnoj politiki*. Kijew 1972; Sz. Z. Salamowa, *Družba narodow — nasze wielikoje zawojewanije*. Taszkient 1971; W. M. Sikorski, *Leninizm — naucznaia osnowa politiki KPSS*. *Obrazowanije i ukriepienije SSSR — torżestwo lenińskoj nacjonalnoj politiki*. Minsk 1971; G. M. Sułtanow, *Obrazowanije Sojuza Sowiet-skich Socjalisticeskich Rzespublik — torżestwo lenińskoj nacjonalnoj politiki*. Baku 1972; L. Szytów, *Pod lenińskim znamieniem družby narodow*. Kiszyniów 1972; *Torżestwo nacjonalnoj polityki KPRS (50-riczczia Sojuza RSP)*. Kyjiw 1972.

²⁹ A. K. Azizian, *Lenińskaja nacjonalnaja politika w razwitiu i diejstwii*. Moskwa 1972 (AN ZSRR, Wydział Filozofii i Prawa); *Nacjonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj pieriod*. Moskwa 1972 (AN SSSR, Instytut Państwa i Prawa); *SSSR — wielikoje sotrudżestwo narodow-bratjew*. Moskwa 1972 (AN ZSRR, Instytut Historii ZSRR, zbiór artykułów).

³⁰ Azizian, op. cit., s. 10—42; *Nacjonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj pieriod*, s. 21—48; Camierian, op. cit., s. 20—79.

narodu interesom ogółu narodów³¹. Ekstrapolując tę formułę na stosunki ogólnoswiatowe można stwierdzić, że internacjonalizmem będzie dążenie do stworzenia takiego stanu równowagi na świecie, w którym zaspokojono by potrzeby ogólne ludzkości, a zarazem — możliwie najlepiej — potrzeby poszczególnych narodów.

Naturalnie sporo uwagi poświęcają autorzy radzieccy kwestii prawa do samookreślenia. Przy okazji otrzymaliśmy nader interesujące — choć po części dyskusyjne — wyjaśnienie tego, czym jest kwestia narodowa: „Powtarzamy” — twierdzą autorzy jednego z dzieł — „kwestia narodowa, to nie wszystkie w ogóle stosunki narodowe. Kwestia narodowa — to narodowe, narodowościowe, plemienne, rasowe, religijne i inne stosunki szczególnego rodzaju”³², przy czym autorzy rozumieją to w ten sposób, iż wyróżniają trzy główne części składowe kwestii: pierwsze — nierówność narodów (ras, plemion, narodowości itp.), podział na uprzywilejowane i pozbawione praw, kolonizujące i kolonizowane (te cechy odnoszą się przede wszystkim do krajów dotkniętych polityką imperialną); drugie — nierównomierność rozwoju gospodarczego i kulturalnego, która występuje najczęściej jako skutek pierwszego; trzecie — atmosfera nienawiści narodowościowych, podejrzliwości, wynikła z dwóch pierwszych³³.

Prawo narodów do samookreślenia wywodzi się z systemu ideowego, który otrzymał nazwę internacjonalizmu proletariackiego. Kamieniem węgielnym jest tu pewnik, że wszystkie narody są sobie równe. Autorzy starają się śledzić — choć trudno powiedzieć, że poświęcają temu nazbyt dużo miejsca — jak owo prawo do samookreślenia wyglądało w konkretnej rzeczywistości rosyjskiej, czym było naprawdę. W związku z tym na plan pierwszy wysuwa się kwestia stosunku między prawem do samookreślenia a drugim jego członem: „aż do oddzielenia się włącznie”, oraz wyboru między federacją a autonomią.

Autorzy, którzy te kwestie poruszają, czynią to nie przypadkiem, gdyż bulwersowały one wówczas cały nurt rewolucyjny i wywoływały liczne kontrowersje. We wszystkich pracach — co jest naturalnie jak najbardziej słuszne — spotykamy dążenie do ścisłego rozgraniczenia prawa do samookreślenia oraz prawa do „oddzielenia się”³⁴. Lenin przed 1917 r. wyraźnie stwierdzał: „Oddzielenie się nie jest wcale naszym planem. Oddzielenia się wcale nie propagujemy. Na ogół jesteśmy przeciwnikami oddzielenia się. Ale jesteśmy za prawem do oddzielenia się mając na uwadze czarnoseciny nacjonalizm rosyjski, który tak zożydził sprawę współżycia między narodami, że czasem więź będzie ściślejsza po swobodnym oddzieleniu się! Prawo do samookreślenia jest wyjątkiem od naszego ogólnego założenia centralizmu. Wyjątek ten jest bezwzględnie konieczny wobec czarnosecinnego nacjonalizmu rosyjskiego i najmniejsze wyrzeczenie się tego wyjątku jest oportunistem (jak u Róży Luksemburg), jest głupią grą na rękę czarnosecinnemu nacjonalizmowi wielkorusyjskiemu. Ale wyjątku nie można tłumaczyć w sensie rozszerzającym. Nic, absolutnie nic prócz prawa do oddzielenia się tu nie ma i być nie powinno”³⁵.

³¹ Azizian, op. cit., s. 8.

³² *Nacyonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj period*, s. 25.

³³ *Ibidem*, s. 25—26.

³⁴ Azizian, op. cit., s. 58—61; Camierian, op. cit., s. 69—79; *Nacyonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj period*, s. 32—34. Wiele miejsca tej sprawie poświęca I. S. Jaźborowska w pracy dotyczącej Polski (*Idiejnoje razwitiije polskogo riewolucyonnogo raboczego dwizenija (koniec XIX — pierwaja czetwiert' XX w.)*, Moskwa 1973, s. 285—310).

³⁵ W. I. Lenin, *List do S. G. Szaumiana*. [w:] *Dzieta*, t. 19. Warszawa 1950, s. 519.

Jak się podkreśla, „żądanie prawa do samookreślenia dla każdego narodu wcale nie jest równoznaczne z żądaniem koniecznego tworzenia dlań jakichkolwiek odrębnych instytucji państwowych i prawnych. Jest to wyłącznie negatywne żądanie wolności, ustanowienia stosunków demokratycznych w państwie, zwłaszcza między narodami”, lub — jak pisał Lenin — jest to „negatywny obowiązek” partii, dług „walki i protestu przeciw przemocy”³⁶.

Kwestia narodowa — stwierdza cytowany już Azizian — jak każde zjawisko historyczne winna być rozpatrywana w kategoriach historycznych, tzn. zależnie od aktualnych warunków w danej epoce, okresie dziejowym³⁷. Wiemy już, iż komuniści rosyjscy opowiadali się za prawem narodów do samookreślenia „aż do oderwania się”, choć zwalczali samo „oddzielanie się”. Znaczyło to, że należy stworzyć takie warunki, by narody nie korzystały z przysługującego im prawa. Polska ma prawo do oddzielenia się, lecz „Polscy socjaliści mają prawo występować przeciw oddzieleniu się od Rosji, za sojuszem z robotnikiem rosyjskim”³⁸.

O ile interpretacja prawa do samookreślenia „aż do oddzielenia się” dawana przez Lenina w zasadzie została nie zmieniona, o tyle kwestia autonomii i federacji wywoływała liczne rozbieżności i zależała od zmieniających się warunków historycznych. Przeciwnie jeszcze w cytowanym liście do Szaumiana z grudnia 1913 r. Lenin stwierdzał wyraźnie: „Jesteśmy w zasadzie przeciwko federacji — osłabia ona więzi ekonomiczne, jest to typ nie nadający się dla jednolitego państwa. Chcesz się oddzielić? Idź do diabła, jeżeli możesz zerwać więzi ekonomiczne, albo raczej jeżeli ucisk i tarcia «współżycia» są takie, że psują i zaprzeczają sprawę więzi ekonomicznych. Nie chcesz się oddzielić? W takim razie, wybac, nie decyduj za mnie, nie myśl, że masz «prawo» do federacji”³⁹.

Zmianę w nastawieniu do zasady federacji tłumaczyć można wielorako, przede wszystkim jednak trzeba pamiętać — zauważa badacz radziecki — że i później Lenin oceniał negatywnie federację burżuazyjną, a jego ocena pozostała aktualna po dziś dzień w ruchu komunistycznym⁴⁰. Wielkie zmiany wniosło też samo życie po rewolucji październikowej, gdy zaczęła się wyłaniać teoretyczna (i praktyczna następnie) możliwość stworzenia nowego typu federacji — federacji socjalistycznej. Ponadto w okresie rewolucji wiele narodów i narodowości faktycznie utrzymywało tylko luźne kontakty z innymi, a więc federacja okazałaby się wówczas krokiem naprzód, doświadczenie zaś wykazało, iż federacja wcale nie musiała podważać związków gospodarczych i innych, jak uprzednio sądzono, a także, że ruch narodowy okazał się o wiele większą — i bardziej skomplikowaną — siłą; tak więc dla wielu narodów i narodowości federacja socjalistyczna mogła być dużym postępem, zwłaszcza w zakresie wzajemnych stosunków: zatarcia dawnych zwad i nienawiści, nawiązania przyjaźni i twórczej współpracy⁴¹.

Początkowo, tzn. w 1918 r., pojawiły się dwa typy federacji radzieckiej: jeden miał za podstawę autonomię (np. Baszkiria, Dagestan, Tataria), drugi — specjalne umowy z suwerennymi republikami radzieckimi (Ukraina — Azerbejdżan), wreszcie

³⁶ *Nacyonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj pieriod*, s. 33.

³⁷ Azizian, op. cit., s. 60—61.

³⁸ Camierian, op. cit., s. 71.

³⁹ Lenin, op. cit., s. 518—519.

⁴⁰ Camierian, op. cit., s. 86.

⁴¹ *Ibidem*, s. 86—87. O federacji i kwestii narodowej zob. też M. I. Kuliczenko, *Nacyonalnyje otnoszenija w SSSR i tiendiencyi ich razwitija*, s. 137—140; Tadevosian, *Sowietskaja nacyonalnaja gosudarstwienność*, s. 28—37. Ogólne kwestie stosunku KPZR do federacji porusza też Azizian (op. cit., s. 40—48, 194—204) oraz Złatopolski i Czistiakow (op. cit., s. 25—50).

Białoruś i Turkiestan reprezentowały typ mieszany⁴². Łączy się z tym sprawa autonomii. Wokół niej nie było tak wielkich kontrowersji, jak wokół federacji. Ruch komunistyczny ją właśnie preferował: „Autonomia jest naszym planem urządzenia państwa demokratycznego” — stwierdzał Lenin⁴³.

Po ustanowieniu władzy radzieckiej stosowano początkowo prawie wyłącznie autonomię terytorialną. Typowym przykładem może być północny Kaukaz, gdzie powstały małe republiki: Terecka, Kubańsko-Czarnomorska, Dońska i Północnokaukaska, wszystkie dzięki inicjatywie mas („oddolnej”)⁴⁴. Zresztą autonomię przyznawano jedynie pod warunkiem ustanowienia na danym obszarze narodowościowym władzy radzieckiej i zastosowania zasad socjalistycznych, gdyż „autonomia realizowana przez nacjonalistów burżuazyjnych prowadziła nie tylko do podporządkowania mas pracujących własnym wyzyskiwaczom, lecz także do przekształcenia ich w niewolników kapitalistów zagranicznych”⁴⁵. Później, jeszcze w trakcie wojny domowej, głównie jednak po zakończeniu działań militarnych, stosowano autonomię narodowo-terytorialną, przy czym — przy określaniu granic republik i obwodów autonomicznych — brano pod uwagę nie tylko kryterium narodowe (większość mieszkańców danej narodowości), ale też czynnik ekonomiczny, ustalone już zależności gospodarcze, przeważnie przemysłowe⁴⁶.

W rozwiązywaniu kwestii narodowej ważną rolę odgrywała likwidacja nierównomierności rozwoju poszczególnych narodów i narodowości w ZSRR. Najklarowniej zobrazował to wymieniany już Azizian, poświęcając jej cały rozdział (dzieł wiądy), podczas gdy w innych pracach informacje i rozważania na ten temat rozproszone są po znacznej części tekstów. Azizian formułuje w związku z tym trzy główne zadania partii: 1) likwidacja nierównomierności rozwoju w gospodarce, 2) likwidacja nierównomierności rozwoju w kulturze, 3) intensywna walka z szowinizmem wielkomocarstwowym i „nacjonalizmem lokalnym” w imię ogólnego zwycięstwa zasad internacjonalizmu⁴⁷.

Pierwszemu towarzyszyło stopniowe ograniczanie, a potem likwidacja kapitału prywatnego oraz rozwój spółdzielczości w rolnictwie, drugiemu — rewolucja kulturalna.

Wśród kilku wątków, jakie się przewijają, występuje też „korienizacja” aparatu państwowego, tj. wciąganie do niego osób danej narodowości. Wątek ten — w istocie jeden z centralnych — znalazł odzwierciedlenie właściwie tylko w monografii Aziziana⁴⁸, i to raczej dość powierzchowne, choć oczywiście nie pozbawione znaczenia.

Temat międzynarodowego znaczenia powstania wielonarodowego państwa radzieckiego podjęło stosunkowo mniej historyków⁴⁹, przy czym są to pozycje (np. praca Bagramowa) w gruncie rzeczy popularne i do zasobu wiedzy raczej nie wnoszą nic nowego. Z wymienionym tematem wiąże się pokrewny mu, choć odbiegający od wątków radzieckich: znaczenie kwestii narodowej w świecie współ-

⁴² Azizian, op. cit., s. 201.

⁴³ Lenin, op. cit., s. 519.

⁴⁴ Azizian, op. cit., s. 205.

⁴⁵ Ibidem, s. 205—206.

⁴⁶ Ibidem, s. 209—210.

⁴⁷ Ibidem, s. 229.

⁴⁸ Ibidem, s. 270—272.

⁴⁹ E. A. Bagramow, *Mieżdunarodnoje znaczenije istoriczeskogo opyta KPSS w razrieszenii nacjonalnogo woprosa*. Moskwa 1972; W. N. Borisowski, *Istoriczeskoje znaczenije obrazowanija SSSR dla razwitija mirowogo riwolucyjonnogo processa*. Moskwa 1972.

czesnym⁵⁰. Czytelnika polskiego zainteresują zapewne fragmenty jednej z poświęconych mu prac, m.in. ze względu na poruszane motywy polskie⁵¹. Niestety, niezbyt wiele jest tam informacji i nie zawsze ściślych⁵².

W kompleksie tematycznym traktującym o rozwoju poszczególnych dziedzin życia społecznego badacze zdecydowanie preferowali kulturę, gospodarkę oraz siły zbrojne⁵³. Przy okazji poruszono też ważną, lecz kontrowersyjną jeszcze sprawę tworzenia się „jednolitego narodu radzieckiego”, wraz z rolą języka rosyjskiego. Co do tego ostatniego dysponujemy oficjalną wykładnią, sformułowaną w uchwale KC KPZR: „Wszystkie narody i narodowości ZSRR dobrowolnie wybrały język rosyjski w charakterze wspólnego języka obcowania i współpracy między narodami”⁵⁴. W ten sposób obywatele ZSRR — prócz Rosjan — winni w zasadzie władać dwoma, a niekiedy nawet kilkoma językami, co ma wielostronne aspekty: polityczne, filologiczne, nawet gospodarcze⁵⁵.

W sprawie „jednolitego narodu radzieckiego” najbardziej zdecydowanie wypowiedzieli się M. P. Kim i W. P. Szerstobitow⁵⁶, choć nie zabrakło i szerokich rozważań teoretyka filozofa i prawnika⁵⁷. Kim i Szerstobitow za punkt wyjścia biorą formułę zawartą w cytowanej uchwale KC KPZR: „W okresie budowy socjalizmu i komunizmu w ZSRR powstała nowa, historyczna wspólnota ludzi — naród radziecki”⁵⁸. Autorzy wyróżniają dwa etapy tworzenia się „narodu radzieckiego”: lata 1917—1937, kiedy to wykształciły się cechy ogólne nowej wspólnoty ludzkiej oraz lata po 1937 r., kiedy cechy te doskonaliły się i pogłębiały. „Wielonarodowy

⁵⁰ *Leninizm i nacyonalnyj wopros w sowriemiennych usłowijach*. Moskwa 1972; *Nacyonalnyje otnoszenija i gosudarstwo w sowriemiennyj pieriod*, rozdz. III, IV i V (s. 135—428).

⁵¹ *Ibidem*, s. 137—139, 158, 167—169.

⁵² Nieporozumieniem np. jest „sprawa” Śląska (s. 138—139), którego autorzy łatwo uniknęliby — jak i innych — korzystając również z publikacji polskich. W odróżnieniu od reszty krajów socjalistycznych.

⁵³ W. Barmiczow, *W jedinom sojuzie. Istoriko-publicyčeskiej oczerk o razwitii mnogonacyonalnoj socyaličeskiej kultury w SSSR*. Moskwa 1972; *Bratskoje sotrudniczewstwo sojużnych riespublik w razwitii narodnogo choziajstwa SSSR, 1917—1971*. Moskwa 1973; *Bratskoje sotrudniczewstwo sowietskich riespublik w choziajstwiennom i kulturnom stroitelstwie. Sbornik statiej*. Moskwa 1971; *Nauka Sojuza SSR*. Moskwa 1972; *Armija bratstwa narodow*. Moskwa 1972 (zbiór artykułów); W. F. Samojlenko, *Družba narodow — istočnik moguszczestwa Sowietkich Woorużonnych Sił*. Moskwa 1972.

⁵⁴ *O podgotowkie k 50-letiju obrazowanija Sojuza Sowietkich Socyaličeskich Riespublik*, s. 9. Zauważmy tu nawiasem, iż spore kłopoty sprawia właściwe oddanie terminu rosyjskiego „sowietskij narod”, gdyż „narod” ma kilka znaczeń, m.in. „lud” i „Naród”, ale też niekiedy „narodowość”, jest synonimem słowa „nacyja” („narod”). Może więc słowo to przybierać rozmaite znaczenia semantyczne, można nim się posługiwać oddając termin „jedyny sowietskij narod”, lecz trudno kategorycznie stwierdzić, czy chodzi tu o „narod”, czy jedność pozanarodową, społeczną, gospodarczą. Zapewne różni autorzy nadają mu różne, subiektywne znaczenie.

⁵⁵ Kwestiom tym poświęcona jest praca *Problemy dwujazyczija i mnogojazyczija* (Moskwa 1972), poruszająca wszakże przede wszystkim aspekty filologiczne i polityczne.

⁵⁶ M. P. Kim, *Sowietskij narod — nowaja istoričeszkaja obszcznost'*. Moskwa 1972; M. P. Kim, W. P. Szerstobitow, *Mnogonacyonalnyj sowietskij narod — nowaja istoričeszkaja obszcznost' ludiej* [w:] SSSR — wielikoje sodružestwo narodow-bratjew, s. 266—311.

⁵⁷ Camierian, *op. cit.*, s. 199—278.

⁵⁸ *O podgotowkie k 50-letiju obrazowanija Sojuza Sowietkich Socyaličeskich Riespublik*, s. 10.

naród radziecki” — piszą oni — „jako nowa wspólnota historyczna, nie jest rezultatem «pożarcia» narodów, lecz zmiennym wynikiem, określonym szczeblem w rozwoju i umocnieniu jedności, uwarunkowanej przez czynniki społeczno-ekonomiczne i ideowo-polityczne”⁵⁹.

W pierwszym etapie, wymienionym przez autorów, ujawniły się następujące cechy szczególne narodu radzieckiego jako „nowej wspólnoty historycznej”: wspólna baza ekonomiczna, socjalistyczny system gospodarczy, wspólny typ socjalistycznych stosunków produkcji, umocnienie się w świadomości ludzi marksistowsko-leninowskich zasad ideowych, charakterystyczne normy moralno-etyczne: patriotyzm radziecki, jedność moralno-polityczna, braterska przyjaźń ludów, oddanie pracy, socjalizmowi, partii komunistycznej. W drugim etapie dzięki sukcesom gospodarczym i przeobrażeniom społecznym doszły do głosu takie czynniki, jak zacieranie różnic klasowych, narodowych, przewyżczanie różnic między miastem i wsią, pracą umysłową i fizyczną, zaś czynniki wymienione w etapie pierwszym działały ze zwiększoną siłą. Etap współczesny cechuje: 1) istnienie i stały rozwój potężnych sił wytwórczych, 2) stosunki społeczne charakteryzuje najściślejsza współpraca klas, grup społecznych, narodów i narodowości, 3) stale pogłębiająca się wspólnota ideowa, patriotyzm radziecki, przyjaźń narodów, wykształcanie się typu człowieka, który jest członkiem społeczeństwa komunistycznego, 4) postępująca jednorodność społeczna: charakter pracy, kwalifikacje, wykształcenie; postępuje internacjonalizacja, pogłębiają się i umacniają wspólne cechy ducha i kultury socjalistycznej narodów ZSRR, rozwija się świadomość wspólnoty, 5) jak i poprzednio przodująca i decydująca rola klasy robotniczej oraz partii komunistycznej, 6) wraz z powstaniem i umocnieniem się obozu socjalistycznego jeszcze bardziej polepszyły się warunki działania narodu radzieckiego jako wspólnoty, będące niezbędnym warunkiem dla powstania następnej, przyszłej wspólnoty, która „ogarnie cały system światowy socjalizmu”⁶⁰.

Dość duże kontrowersje wywołały dwa terminy: „zlanie się narodów” („*slizani-je nacyj*”) oraz „zacieranie się różnic narodowych” („*stirani-je nacyonalnych raz-liczij*”). Na ogół ten pierwszy odnosi się do przyszłości, ten drugi — do współczesności. Co niecierpliwi badacze pragną ten pierwszy również stosować do czasów obecnych, stąd powstaje chaos terminologiczny. Przewyżczanie różnic narodowych tacy badacze widzą w trwającym rzekomo już teraz „zlewaniu się narodów”⁶¹. Krytycy ich atakują na dwa fronty: nie można mówić ani o już zachodzącym procesie „zlewania się narodów”, ani o „wieczności narodów”. „W ogóle pojęcie zlania się narodów jako zaniku różnic narodowych” — pisze jeden z nich — „jest nie do przyjęcia [stosowane] do narodów i stosunków narodowych tylko w jednym kraju. Ci badacze, którzy sądzą, że taki proces przebiega u nas, chcąc nie chcąc, dochodzą do logicznego wniosku o powstaniu w ZSRR jednolitego narodu radzieckiego. Ponieważ jednak największym narodem radzieckim jest socjalistyczny naród rosyjski, a język rosyjski już obecnie pełni u nas (i najzupełniej prawidłowo) funkcję języka obcowania między narodowościami, to — niezależnie od subiektywnych zamiarów i poglądów autorów, którzy reprezentują ten punkt widzenia — wynika z tego drugi wniosek, że ów jednolity naród radziecki, mówią-

⁵⁹ Kim, Szerstobitow, op. cit., s. 306—307.

⁶⁰ Ibidem, s. 307—311.

⁶¹ Na ten temat obszernie: Camierian, op. cit., s. 244—276; Azizian, op. cit., s. 283—288.

cy po rosyjsku, jest niczym innym, niż powiększonym radzieckim narodem rosyjskim”⁶².

Jak widać, kontrowersje dotyczą rzeczywiście ważkich problemów, trudnych do rozstrzygnięcia, może nawet niekiedy i niemożliwych obecnie.

Ostatnim z umownie wyróżnionych kompleksów tematycznych jest rola KPZR i Lenina w utworzeniu ZSRR. Oczywiście, takie wyizolowanie wątku jest umowne już chociażby dlatego, że powtarza się on właściwie we wszystkich pracach. Kilka z nich poświęcono mu w całości⁶³. Są to przeważnie solidne materiałowo dzieła, choć nie zawierają jakichś rewelacji, nowych koncepcji lub informacji.

Akcja jubileuszowa okazała się imprezą pożyteczną. Opublikowane w związku z nią prace historyczne przyniosły sporo nowych materiałów archiwalnych, ułatwiły dotarcie do innych, już drukowanych, lecz obecnie trudno dostępnych. Wydaje się, iż jednym z zasadniczych osiągnięć akcji jest wyjaśnienie wielu nie znanych dotychczas stron utworzenia ZSRR. Pożyteczne są też próby całościowego spojrzenia na dzieje republik związkowych w powiązaniu z utworzeniem i istnieniem ZSRR. Jest tu jeszcze wiele do zrobienia w przyszłości, lecz właśnie monografie publikowane w ramach jubileuszu wytknęły sporo kwestii do rozstrzygnięcia, nakreśliły najbardziej ogólny obraz. Nie unikano przy tym wszelkich wątków dyskusyjnych, dzięki czemu omawiane prace okażą się pewnie pożyteczne przy powstaniu w przyszłości syntezy dziejów ZSRR.

---

⁶² Camierian, op. cit., s. 247.

⁶³ Zob. np. D. A. Czugajew, *Kommunističeskaja partija — organizator Sojuza Sowietskich Socjalistycznych Rjespublik*. Moskwa 1972; S. Giliłow, *W. I. Lenin — organizator Sowietskogo mnogonacyonalnogo gosudarstwa*. Moskwa 1972 (wyd. I); *W. I. Lenin — natchnennyk družby narodiv SRSR*; W. Je. Małanczuk, *Istoričeskij opyt KPSS po rjeszeniju nacyonalnogo woprosa i razwitiju nacyonalnych otnoszenij w SSSR*. Moskwa 1972 (podręcznik dla katedr historii szkół wyższych); A. Proskurin, *Kommunističeskaja partija Sowietskogo Sojuza — organizator Sojuza Sowietskich Socjalistycznych Rjespublik*. Woronieź 1972.